

Γεωγραφίες

Αρ. 32 (2018)

Γεωγραφίες, Τεύχος 32, 2018

ΓΕΩΠΟΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ: ΤΟ ΝΕΟ «ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ»

-

Το νέο «Μακεδονικό Ζήτημα»

Η συμφωνία των Πρεσπών επανάφερε στην επικαιρότητα ένα λιμνάζον γεωπολιτικό πρόβλημα και δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες στις δύο χώρες αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ που περιμένουν να ολοκληρωθεί η διαδικασία με την επικύρωση της συμφωνίας από τα δυο κοινοβούλια. Το συμβουλευτικό δημοψήφισμα στην ΠΓΔΜ για την αποδοχή ή όχι της συμφωνίας με τη χαμηλή συμμετοχή αλλά και το μεγάλο ποσοστό αποδοχής από όσους ψήφισαν έχει δημιουργήσει κλίμα αβεβαιότητας και από τις δυο πλευρές των συνόρων ενώ για τις συντηρητικές δυνάμεις και τη Ρωσία είναι ένδειξη απόρριψης της συμφωνίας. Στα Βαλκάνια, ακόμη μια φορά, διακυβεύονται σημαντικά συμφέροντα τα οποία έχουν ιστορικό και γεωγραφικό παρελθόν καθώς διαπλέκονται με ιδεολογήματα, γεωγραφικές φαντασιώσεις και αναπαραστάσεις. Οι Γεωγραφίες ζήτησαν από τους συναδέλφους ιστορικούς Σπύρο Καράβα και Αγγελική Κωσταντοπούλου να αποκρυπτογραφήσουν από διαφορετικές πλευρές το ζήτημα.

ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΑΝΥΠΑΡΚΤΗΣ» ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Σπύρος Καράβας¹

Τα συνθήματα «Μακεδονία γη Ελληνική», «Η Μακεδονία είναι μία και Ελληνική», «Η Μακεδονία είναι Ελλάδα», «Δεν γίνεται Μακεδόνας χωρίς να είναι Έλληνας», είναι ορισμένα από όσα κυριάρχησαν τα τελευταία 26 χρόνια στον δημόσιο λόγο και υποστηρίχθηκαν από χιλιάδες Έλληνες εντός και εκτός επικρατείας. Τα συνθήματα αυτά και οι εικόνες που τα συνοδεύουν ταξίδεψαν σε όλα τα πλάτη και τα μήκη της υφελίου. Και οπωσδήποτε εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η βεβαιότητα που απηχούν και το πάθος που διακατέχει τον διαμαρτυρόμενο κόσμο ως προς την ορθότητα της άποψής του. Μια άποψη εμπεδωμένη, που δεν επιδέχεται αντίλογο και μοιάζει να αφορά τα ιερά και τα όσια των συμπολιτών μας που τα υπερασπίζονται. Όσοι δε αρθρώνουν έναν διαφορετικό λόγο, αυθωρεί κατατάσσονται στους προδότες ή έστω στους απάτριδες.

Ουσιαστικά η κυρίαρχη άποψη είναι ότι ούτε σήμερα υφίσταται ούτε στο παρελθόν υπήρξε άλλη Μακεδονία πέραν της ελληνικής. Πρόκειται για την ίδια άποψη που υποστηρίζει την αδιάσπαστη συνέχεια, ανά τους αιώνες, του ελληνικού έθνους και κατ' επέκταση της ελληνικότητας των ελληνικών «πατρίδων».

Στο κείμενο αυτό αποφεύγεται εμπρόθετα -και επειδή εξ αντικειμένου ο χώρος δεν το επιτρέπει- η παράθεση βιβλιογραφίας για το Μακεδονικό ζήτημα, η οποία ούτως ή άλλως είναι τεράστια τόσο ως προς την οντολογική του διάσταση όσο και ως προς την κριτική θεώρηση της ιστοριογραφίας που το αφορά. Περιορίζομαι ωστόσο να μνημονεύσω το εντελώς πρόσφατο άρθρο με ανάλογο προβληματισμό και τεκμηρίωση του Σάκη Κουρουζίδη στο τχ. 85 (Ιούνιος 2018) του *The book' journal* («Πόσες Μακεδονίες υπάρχουν;»), το οποίο δημοσιεύτηκε ενώ είχε ξεκινήσει η σχετική έρευνα, μέρος της οποίας κατατίθεται στο παρόν άρθρο.

¹ Αναπληρωτής καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, skaravas@sa.aegean.gr

Μία από αυτές τις πατρίδες είναι και η Μακεδονία. Μια πατρίδα μάλιστα με ιδιαίτερο ειδικό βάρος αφού, ανάμεσα σε άλλα που έχουν κατά καιρούς λεχθεί, έφτασαν να την ανακηρύξουν από το βήμα της Βουλής, εν έτει 1950, σε «σπονδυλικήν στήλην της Εθνικής μας διαρθρώσεως» και σε «προπύργιον της Εθνικής μας ανεξαρτησίας»².

Είναι προφανές ότι η άποψη περί της αδιάσπαστης ελληνικής συνέχειας προδίδει, πλάι στις υπόλοιπες υστερήσεις και αναχρονισμούς, την κεφαλαιώδη άγνοια γύρω από τη νεωτερικότητα του *έθνους*. Παρακάμπτοντας το ζήτημα αυτό, που δεν θα μας απασχολήσει εδώ, εύκολα διαπιστώνει κανείς και το μέγεθος της άγνοιας που επικρατεί ως προς τον πολιτικό χάρτη των Βαλκανίων έτσι όπως διαμορφώθηκε μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

Εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς με τι είναι συνυφασμένες αυτές οι άγνοιες της ελληνικής κοινωνίας και πού εδράζονται οι τόσο διαδεδομένες βεβαιότητες. Κι αν όντως είναι τόσο βαθιά χαραγμένες στις συλλογικές συνειδήσεις, φυσικό είναι, αναζητώντας απαντήσεις, να ανατρέξει κανείς στην παιδεία των Νεοελλήνων, με πρώτο σταθμό στον κύριο εθνοποιητικό μηχανισμό, τη σχολική εκπαίδευση. Μάλιστα, ένας φοιτητής Γεωγραφίας, εκεί όπου καταρχήν θα έστρεφε την έρευνά του θα ήταν στα σχολικά εγχειρίδια Γεωγραφίας, στα αντίστοιχα των στρατιωτικών σχολών, στους χάρτες και τους άτλαντες καθώς και στις εγκυκλοπαίδειες που έως πρόσφατα ανταποκρίνονταν σε ποικίλες ζητήσεις του ευρύτερου κοινού. Και το ερώτημα που θα επιχειρούσε να απαντήσει είναι κατά πόσον οι συνοριακές-πολιτικές αλλαγές που επήλθαν στο χώρο της Μακεδονίας, με κορυφαίες εκείνες της «τεμάχισης» της Μακεδονίας το 1913 και εν συνεχεία, τρεις δεκαετίες αργότερα, της ανακήρυξης της «Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ως ομόσπονδου κράτους της Γιουγκοσλαβίας, εμφανίζονται σε αυτές τις πηγές. Ακολουθεί μια πρώτη και ενδεικτική κατάθεση δελτίων και οι σχετικές διαπιστώσεις, αποτέλεσμα περιήγησης στο σχετικό υλικό, που περιορίζεται εδώ στα μεταπολεμικά χρόνια, μέχρι το 1992, όταν ξέσπασε στη χώρα μας η φρενιτιδα.

1938-1959 Το γεωγραφικό εγχειρίδιο του Π. Ι. Ηλιοπούλου (*Γεωγραφία της Ευρώπης δια την Β' Τάξιν των Οκτατάξιων Γυμνασίων*), πρωτοκυκλοφορεί το 1938 και εξακολουθεί να εκδίδεται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) μέχρι το 1959. Αναφερόμενος ο συγγραφέας στα λεκανοπέδια του Στρυμόνα και του Νέστου, στη νοτιοδυτική Βουλγαρία, επισημαίνει ότι «η περιοχή αυτή παρουσιάζει γεωλογική κατασκευήν ανάλογον με την της Ελληνικής Μακεδονίας, της οποίας είναι συνέχεια» (σ. 26· όλες οι παραπομπές από την έκδοση του 1938, αλλά τα ίδια επαναλαμβάνονται και στις μεταγενέστερες εκδόσεις). Όσο για την περιοχή της *Σερβικής Μακεδονίας*, αυτή αποτελεί *συνέχεια της Ελληνικής Μακεδονίας* (σ. 38), ενώ είναι μία από τις πέντε φυσικές περιοχές της Γιουγκοσλαβίας (σ. 37). Ο όρος *Σερβική Μακεδονία* απαντάται δέκα φορές στο εγχειρίδιο (σ. 37, 38, 39, 41, 42, 54), μία φορά αναφέρεται ως *Β.Δ. Μακεδονία* (σ. 39) και μία απλά ως *Μακεδονία* (σ. 43).

1947 Το μεταπολεμικό εγχειρίδιο του Γ. Μέγα, καθηγητή Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που εκδίδεται για πρώτη φορά το 1947 (*Γεωγραφία της Ελλάδος διά την Α' Τάξιν των Γυμνασίων*) και θα γνωρίσει πολλαπλές επανεκδόσεις μέχρι και το 1968 από τον ΟΕΣΒ (και μετέπειτα Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων [ΟΕΔΒ]). Οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να μάθουν ότι τη Μακε-

δονία δεν την κατέχει όλην σήμερα η Ελλάς. «Το βόρειο μέρος της το κατέχουν δύο άλλα κράτη, η Νοτιοσλαβία και η Βουλγαρία» (σ. 113 [έκδ. 1947, 1948, 1950, 1951]· σ. 115, 117 [έκδ. 1955, 1957, 1958]· σ. 112 [έκδ. 1964, 1968]).

1949, 1953 Περισσότερο εύλωττα είναι όσα συναντούμε στον 7ο τόμο του *Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού* του «Ηλίου» (1949), που είναι αφιερωμένος στην Ελλάδα και όπου διαβάζουμε ότι «τα φυσικά βόρεια όρια ολοκλήρου της Μακεδονίας ευρίσκονται εντός της Νοτιοσλαβίας και της Βουλγαρίας και είναι τα όρη Σκάρδος και Ρίλα» (σ. 1383). Στο δε λήμμα περί Νοτιοσλαβίας (τ. 14), το οποίο συντάσσεται το 1953, υιοθετείται πλήρως η ονομασία *Μακεδονία* για την αντίστοιχη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία και ο όρος *Μακεδόνες* στην κατανομή κατ' εθνότητες του πληθυσμού. Έτσι, η *Δημοκρατία της Μακεδονίας* εμφανίζεται να έχει 1.216.000 κατοίκους, εκ των οποίων οι 809.613 είναι *Μακεδόνες* «κατ' επισημούς νοτιοσλαβικούς αριθμούς». Και το λήμμα συνοδεύεται από ένθετο πολιτικό χάρτη, που φέρει τις αντίστοιχες επωνυμίες των Λαϊκών Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας, χωρίς να παραλείπεται και εκείνη της Μακεδονίας (χάρτης 1)

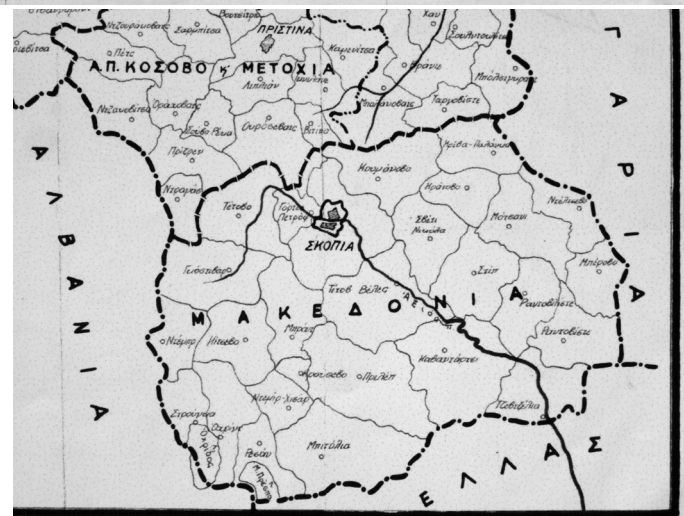
Αν σε κάτι αντιτίθεται έμμεσα ο συντάκτης του σχετικού λήμματος Ν. Μοσχόπουλος είναι ο χαρακτηρισμός της γλώσσας ως *μακεδονικής* και γι' αυτό την θέτει εντός εισαγωγικών. Αντί άλλου συμπεράσματος θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί ότι το λεξικό του «Ηλίου», παρά το εθνικιστικό και αντικομμουνιστικό του πρόταγμα, δεν υπερασπίζεται την ελληνική αποκλειστικότητα της Μακεδονίας.

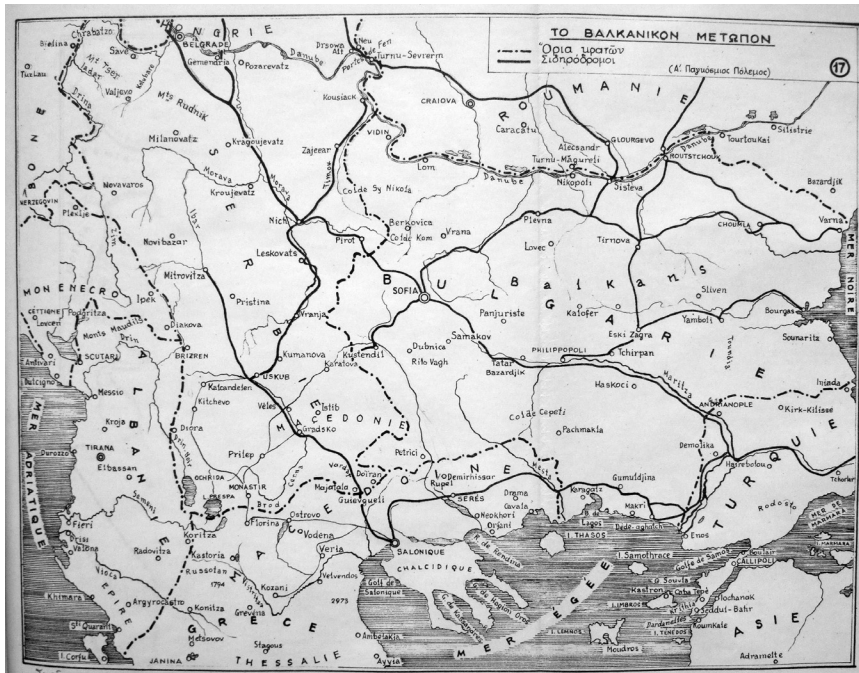
Εικ. 6. Αί έπεκτάσεις της Σερβίας (Νοτιοσλαβίας)

1950 Στη *Γεωγραφία της Ευρώπης για την ΣΤ' Τάξη των Δημοτικών Σχολείων* της Μαρ. Ιωαννίδου-Παπαϊωάννου και της Βασ. Γιαννακοπούλου (χ.χ., αλλά εγκεκριμένη από το Υπουργείο Παιδείας για την ζετία 1950-1953) αναδημοσιεύεται ο χάρτης της μεσοπολεμικής *Γεωγραφίας της Ευρώπης* του Ιω. Σαρρή ('1933) (χάρτης2) με την επισήμαση ότι η *Σερβική Μακεδονία* αποτελεί ένα από τα τμήματα της Γιουγκοσλαβίας (σ. 50, 52). Τον ίδιο χάρτη της *Γιουγκοσλαβίας* του Ιω. Σαρρή αναδημοσιεύει επίσης και ο Λάζαρος Γαβαλάς στη *Γεωγραφία της Ευρώπης διά τους μαθητάς της ΣΤ' Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων* (χ.χ., αλλά εγκεκριμένη το 1955 – ο χάρτης στη σ. 57).

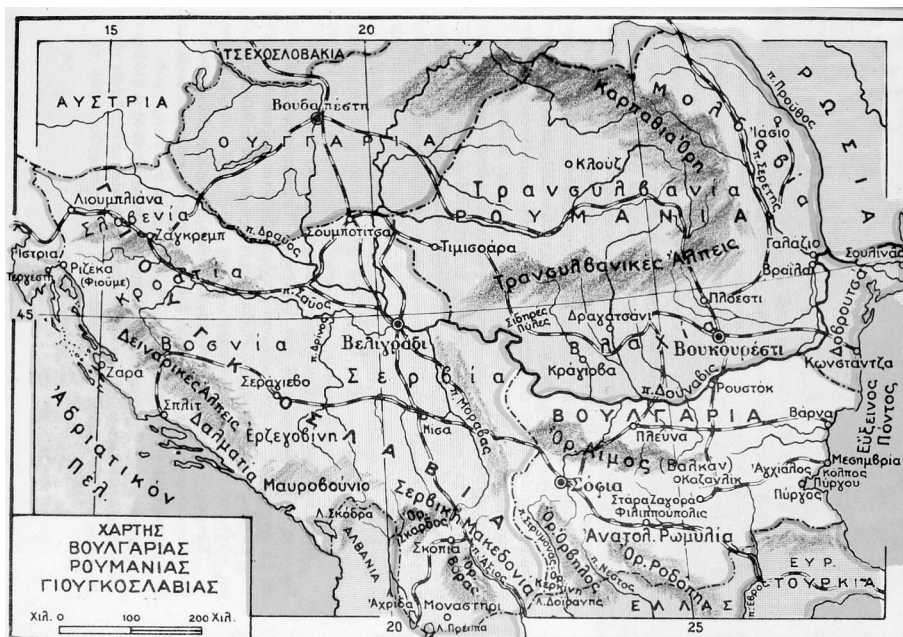
1951 Το Γενικό Επιτελείο Στρατού, εκπονεί το 1951 διοικητικό χάρτη της Μακεδονίας (κλίμακα 1:1.000.000, χαρακτηρισμένος απόρρητος), ο οποίος φέρει τις ονομασίες των Λαϊκών Δημοκρατιών και των Αυτόνομων Περιοχών. Ο χάρτης είναι ελληνόγλωσσος και με το όνομα «Μακεδονία» ορίζεται η νοτιότερη Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (χάρτης 3α+3β).

Στα δε αχρονολόγητα Σχεδιογραφήματα Στρατιωτικής Ιστορίας της Ελλάδος 1897-1950, που κυκλοφόρησαν όμως τα χρόνια αυτά (έκδ. Σ. Α. Τζηρίτα)³, ο χάρτης του Βαλκανικού μετώπου κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (αρ. 17) εικονίζει δύο Μακεδονίες ένθεν κακειθεν των ελληνοσερβικών συνόρων, με μια μικρή παραλλαγή στην απόδοσή τους: η ελληνική σημειώνεται ως «Macedoine» και η σερβική ως «Macedonie» (χάρτης 4).

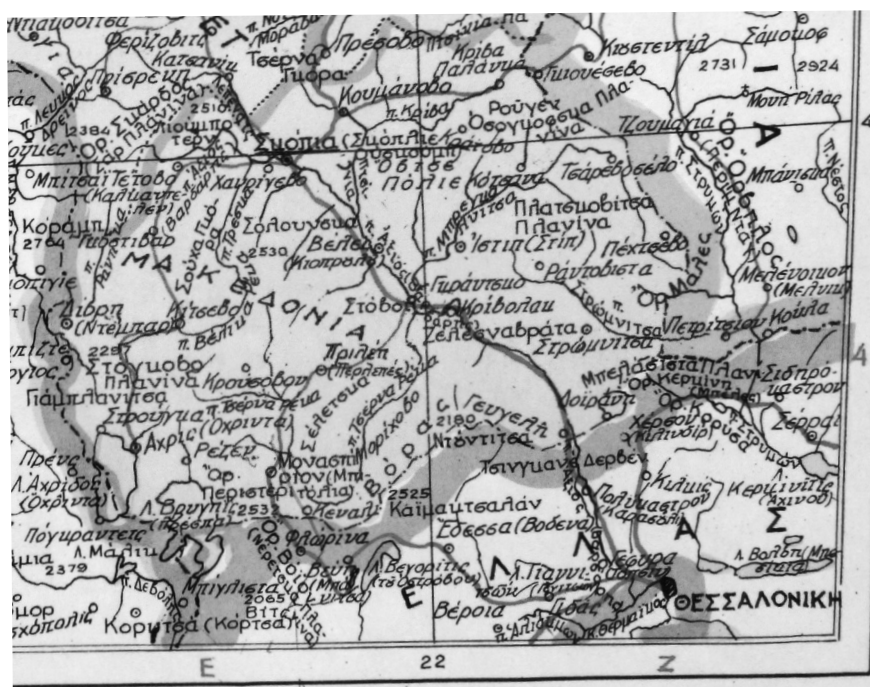

1955 Σύμφωνα με τη *Γεωγραφία της Ευρώπης Τάξις ΣΤ'* του Δ. Γιαννιά (1955, επανεκδίδεται έως τουλάχιστον το 1958), «η Γιουγκοσλαβία αποτελείται από τα εξής τμήματα: τη Σερβία, την Κροατία, την Σλοβενία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη, τη Δαλματία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβική Μακεδονία» (σ. 54). Μάλιστα παρατίθεται και χάρτης με τη σήμανση «Σερβική Μακεδονία» (χάρτης 5).

Πληροφορούμαστε επίσης ότι εκτός από τη σερβική γλώσσα, στη χώρα ομιλούνται και η κροατική, η σλοβενική και η «σερβομακεδονική» (σ. 52).

1960 Στο *Συμπλήρωμα της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* του Παύλου Δρανδάκη, η οποία είχε κυκλοφορήσει μεσοπολεμικά από τον «Πυρσό», ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχετικά με τη φυσική γεωγραφία της Γιουγκοσλαβίας (τ. Β' [1960]), καθώς ο όρος Μακεδονία χρησιμοποιείται από τον συντάκτη Γεώργιο Γαζή, αξιωματικό πεζικού, ως αυτονόητη γεωγραφική-διοικητική περιφέρεια της Γιουγκοσλαβίας. Μας πληροφορεί ότι «εις την Μακεδονίαν εκτείνεται η *Σαρ Πλάνινα*», δηλαδή το όρος Σκάρδος, ενώ το όρος *Τσέρνα Γκόρα* αποτελεί «το όριον Σερβίας και Μακεδονίας». Μεταξύ των γνωστοτέρων λιμνών είναι και οι 14 λίμνες στο «όρος Σαρ Πλάνινα της Μακεδονίας». Εξάλλου η «βροχόπτωσης ποικίλλει κατά τμήματα. Ούτω βροχόπτωσης μέχρι 500 χιλιοσμμ. παρατηρείται εις τινά τμήματα των παραλίων και εις την Μακεδονίαν». Ως προς την πανίδα, «εις τα όρη της Κροατίας και της Μακεδονίας διαβιούν άρκτοι, λύγκες, δορκάδες και έλαφου». Επίσης «εις την Μακεδονίαν» υπάρχουν δύο εθνικοί δρυμοί για την προστασία της πανίδας. Στο ίδιο λήμμα αναφέρεται ότι μία από τις ομόσπονδες λαϊκές δημοκρατίες που απαρτίζουν τη Γιουγκοσλαβία είναι και εκείνη της Μακεδονίας, για την οποία αναγράφεται η έκταση και ο πληθυσμός, ενώ ένθετος υπάρχει και έγχρωμος χάρτης με τις ονομασίες των επιμέρους δημοκρατιών (λεπτομέρεια στον χάρτη 6)

Αξίζει αντίθετα να σημειωθεί ότι η *Μακεδονία* στο αντίστοιχο λήμμα του *Συμπληρώματος* (τ. Γ', χ.χ., αλλά του 1961 ή 1962) παρουσιάζεται ως αποκλειστικά ελληνική γεωγραφική και διοικητική περιοχή.

1962 Ο υποστράτηγος Μιχαήλ Σούλης, καθηγητής Γεωγραφίας στη Σχολή Ευελπίδων, το 1962, στο βιβλίο του *Επιτομή της Βαλκανικής Χερσονήσου*, είναι απολύτως σαφής ως προς τις τύχες της Μακεδονίας μετά τους Βαλκανικούς πολέμους: αυτή «ανήκει σήμερα κατά τμήματα εις τα εξής Βαλκανικά κράτη [...]

1) εις την *Γιουγκοσλαβίαν*, ανήκει το βόρειον και δυτικόν τμήμα της *Μακεδονίας* [...] 2) Εις την *Βουλγαρίαν*, περιλαμβάνεται η βόρειος και ανατολική περιοχή της *Μακεδονίας* [...] 3) Εις την *Αλβανίαν*, ανήκει μικρόν τμήμα της χώρας, περί το λεκανοπέδιον *Αχρίδος-Πρεσπών* και 4) Εις την *Ελλάδα*, περιλαμβάνεται η υπόλοιπος περιοχή της *Μακεδονίας* (Νοτιοδυτική-νοτία-νοτιοανατολική) (σ. 47 – βλ. και χάρτης 7).

Στη συνέχεια ο ίδιος διευκρινίζει τη διοικητική υπόσταση των εκτός Ελλάδας Μακεδονίων: η *Γιουγκοσλαβική Μακεδονία* «συνιστά μίαν των σλαυϊκών δημοκρατιών» (σ. 182), η «*Βουλγαρική Μακεδονία* αποτελεί ἓν εκ των διαμερισμάτων, εις τα οποία διαιρείται ολόκληρος η *Βουλγαρία* με πρωτεύουσαν την *Τζουμαγιάν* μετονομασθείσαν εις *Μπλαγκόε(β)γκραντ*», ενώ «το τμήμα της *Μακεδονίας* το περιλαμβανόμενον εις την *Αλβανίαν* υπάγεται εις τον νομόν *Κορυτσάς*» (σ. 183). Όσο για τον πληθυσμό της Γιουγκοσλαβίας, ο Σούλης σημειώνει ότι «αν και Σλαυϊκής καταγωγής, συγκροτούν ἕξ (6) διάφορους εθνότητας διαφερούσας κατά την γλώσσαν, την θρησκείαν, τα ἦθη και τα ἔθιμα». Μία από αυτές τις ἕξι εθνότητες είναι και εκείνη των *Μακεδόνων* (σ. 259-260). Επίσης μία από τις αναγνωρισμένες γλώσσες του κράτους είναι η «*Μακεδονική*», ενώ στη συνέχεια γίνεται λόγος και για *Σλαβομακεδόνας* που μιλούν τη *Σλαβομακεδονική* γλώσσα (σ. 261)

1962 Ο καθηγητής Φυσικής Παναγιώτης Γαβρεσέας, στο εγχειρίδιό του *Γεωγραφία της Ευρώπης διά την Β' Τάξιν των Γυμνασίων* (ΟΕΔΒ, ¹1962, ²1963), ανα-

φέρει ότι η *Σερβική Μακεδονία* είναι μία από τις έξι *Λαϊκές Δημοκρατίες* του *ομόσπονδου* κράτους της Γιουγκοσλαβίας, στο οποίο κατοικούν «περί το 1 εκατομ. Σέρβοι της Μακεδονίας» (έκδ. 1963, σ. 23, 32). Το κείμενο συνοδεύεται από δύο χάρτες της Γιουγκοσλαβίας, με την ένδειξη *Σερβική Μακεδονία* στον πολιτικό χάρτη και *Μακεδονία* χωρίς άλλο προσδιορισμό στον επόμενο (σ. 24, 26 – χάρτης 8).

Ας σημειωθεί τέλος ότι ο όρος *Σερβική Μακεδονία* απαντάται εδώ εννέα φορές (σ. 23, 25, 27, 29, 32, 35).

1964 Το 1964 πρωτοκυκλοφορεί η *Γεωγραφία Ευρώπης, Φυσική, Πολιτική, Οικονομική διά την Β' Τάξιν του Γυμνασίου* του Ευάγγελου Σταμάτη. Αναδημοσιεύεται αυτούσιος ο χάρτης της Γιουγκοσλαβίας (σ. 25) τον οποίο συναντήσαμε στο εγχειρίδιο του Γαβρεσέα (χάρτης 9) και σημειώνεται ότι κατά το «1912-1913

κατέλαβεν η Σερβία την βόρειον Μακεδονίαν» (σ. 28). Προστίθεται μάλιστα ότι «μέχρι του 1918 έξω εις την σημερινήν Μακεδονίαν την κατεχομένην υπό των Γιουγκοσλάβων πολλοί Έλληνες» (σ. 29).

1969 Ο ίδιος χάρτης της Γιουγκοσλαβίας, με τις ονομασίες των περιφερειών της χώρας, κοσμεί και το εγχειρίδιο του Φυσικού και Γυμνασιάρχη Ευστράτιου Παπάνη *Η Γεωγραφία Β' Γυμνασίου*, το οποίο πρωτοεκδίδεται το 1969 και αδιαλείπτως ανατυπώνεται έως και το 1982 (ο χάρτης στη σ. 108, έκδ. 1969). Εδώ φαίνεται να λήγει και η σταδιοδρομία του χάρτη αυτού, ο οποίος συνόδευσε τα γεωγραφικά εγχειρίδια για τη Β' Γυμνασίου επί είκοσι συναπτά έτη (1962-1982). Όσο για τον Παπάνη, σημειώνει ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, «εσχηματίσθη η “Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας” με τας εξής χώρας: Παλαιάν Σερβίαν - Κροατίαν - Σλοβενίαν - Βοσνίαν - Ερζεγοβίνην - Μαυροβούνιον και την λεγομένην Σερβικήν Μακεδονίαν» Η *λεγομένη* επαναλαμβάνεται σε όλες τις εκδόσεις (έκδ. 1969, σ. 112, έκδ. 1982, σ. 39).

1969 Το 1969 κυκλοφόρησε και ο *Παγκόσμιος Γεωγραφικός Άτλας* (Πάπυρος - Fratelli Fabbri Editori)⁴ σε δύο χάρτες του οποίου (τ. 1, σ. 53, 57) σημειώνεται η επίμαχη λέξη «Μακεδονία» για την γειτονική Δημοκρατία, πάνω από την ελληνική Μακεδονία (λεπτομέρεια στον χάρτη 10).

Στα σύντομα λήμματα που συνοδεύουν τους χάρτες, μαθαίνουμε επίσης ότι εκεί επί Βυζαντινής αυτοκρατορίας «ο Ελληνισμός δέσποζε φυλετικά, γλωσσικά και πολιτιστικά» (σ. 122). Δεν πληροφορούμαστε όμως για τη συνέχεια...

1969 Στη *Γεωγραφία της Ελλάδος Α' Γυμνασίου* του γεωλόγου Ηλία Μαριολάκου, που εκδίδεται –όπως όλα τα εγχειρίδια της περιόδου αυτής– από τον ΟΕΔΒ μεταξύ 1969 και 1976, διαβάζουμε ότι «η ελληνική Μακεδονία περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας η οποία εκτείνεται και πέραν των βορείων συνόρων της Ελλάδος μέχρι των ορέων του Σκάρδου και Ρίλου». Και για να γίνει σαφέστερος συνεχίζει: «Σήμερον δεν ανήκει ολόκληρος η Μακεδονία εις την Ελλάδα, αλλά μόνον το νότιον τμήμα αυτής. Τα βόρεια τμήματά της τα κατέχουν η Βουλγαρία και η Γιουγκοσλαβία» (έκδ. 1970, σ. 101-102, έκδ. 1976, σ.

100 [σε δημοτική γλώσσα]). Ωστόσο, στη νέα της εκδοχή η *Γεωγραφία* του Η. Μαριολάκου, με συνυπογράφοντα τον Χρ. Σίδηρη (*Στοιχεία Γενικής Γεωγραφίας της Ελλάδας Γ' Γυμνασίου*, ΟΕΔΒ, 1979, που επανεκδίδεται τουλάχιστον μέχρι το 1994), παραλείπει την πληροφορία αυτή.

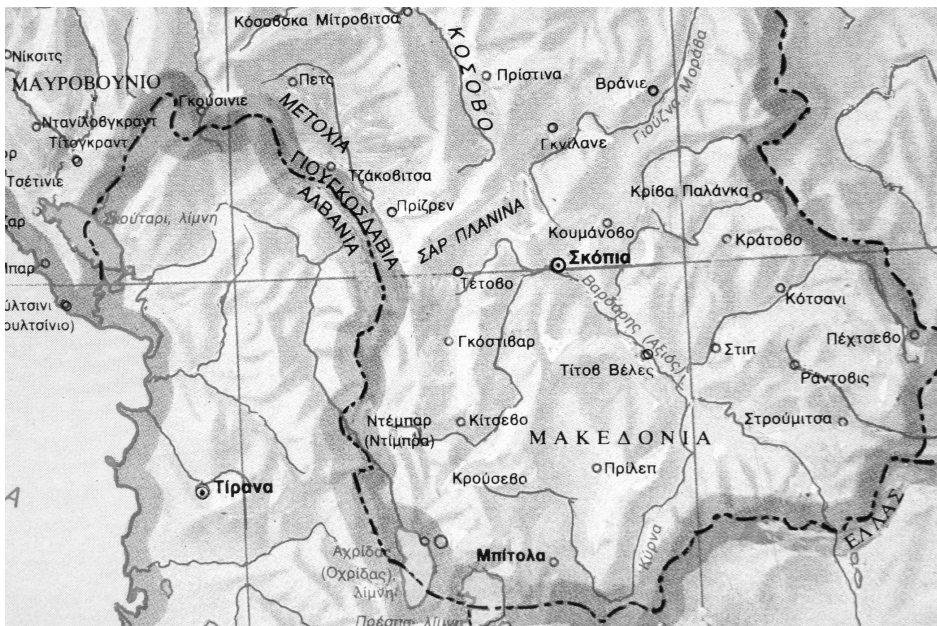
Ούτως ή άλλως, η σχολική γεωγραφία από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 αλλάζει ρότα. Η πολιτική γεωγραφία εγκαταλείπεται σταδιακά και υποκαθίσταται από την οικονομική και περιβαλλοντολογική γεωγραφία, τη γεωλογία και τα ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ⁵. Με τον τρόπο αυτό η διδακτική της Γεωγραφίας, όπως και της Ιστορίας, πέρασε στον «αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης»⁶. Κατά συνέπεια η *βόρεια Μακεδονία* της Νοτιοσλαβίας και Βουλγαρίας, η *Σερβική Μακεδονία* της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας, ακόμη και η *λεγομένη* Σερβική Μακεδονία του Παπάνη, από τη δεκαετία του 1980 και εξής δεν θεωρούνται άξιες μνείας. Μαζί με την απάλειψη μειωτικών χαρακτηρισμών ως προς την προέλευση και το πολιτισμικό status των περίοικων στην Ελλάδα λαών, απονευρώνεται και η ιστορική και πολιτική γεωγραφία. Τουτέστιν η κυρίαρχη μέχρι και τη δεκαετία του 1960 θέαση της γεωγραφίας.

1984 Έτσι στη *Γεωγραφία της Ευρώπης, Γ' Γυμνασίου* της Σοφίας Ορεινού-Μάγκλαρη και του Στέφανου Παπασημακόπουλου, η οποία από το 1984 συνεχίζει να εκδίδεται από τον ΟΕΒΔ έως τουλάχιστον το 1994, δεν ανιχνεύεται τίποτε σχετικό με την πολιτική γεωγραφία των κρατών ή τη φυσική μορφολογία ευρύτερων περιοχών. Μια ματιά στα περιεχόμενα του εγχειριδίου αυτού είναι αρκούντως κατατοπιστική για την αλλαγή προσανατολισμού για την οποία έγινε λόγος παραπάνω. Εντελώς ενδεικτική, στη συνάφεια αυτή, είναι και η *Γεωγραφία Β' Γυμνασίου* της Αθηνάς Καραμπάτσα κ.ά., η οποία άρχισε να κυκλοφορεί από τον ΟΕΔΒ στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (το 2007 πραγματοποιεί τη 10η έκδοση) και επιχειρεί να μας διαφωτίσει στο σχετικό κεφάλαιο που αναφέρεται στις Βαλκανικές χώρες: «Η ιστορία αυτής της περιοχής είναι πολύπλοκη γιατί στο έδαφός της συναντήθηκαν από τα πανάρχαια χρόνια πολλές διαφορετικές εθνότητες, πολιτισμοί και θρησκείες που βρέθηκαν σε σύγκρουση ανάμεσά τους» (έκδ. 2007, Μάθημα 14, σ. 55). Στη δε επόμενη σελίδα μαθαίνουμε ότι «οι βουνοκορφές της [Ροδόπης] είναι τα σύνορα ανάμεσα στη χώρα μας και στη γειτονική Βουλγαρία» (σ. 56).

1985, 1990 Τέλος, στο λήμμα «Γιουγκοσλαβία» της *Εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα* (τ. 17, 1985), σημειώνεται ότι «η χώρα αποτελείται από έξι ομόσπονδες δημοκρατίες, μία για κάθε κύρια σλαβόφωνη εθνότητα» και παρατίθεται έγχρωμος χάρτης με τις ονομασίες των Δημοκρατιών (χάρτης 11α+11β).

Οι «Σλαβομακεδόνες» αντιστοιχούν στο 6% του πληθυσμού, ενώ το 5% «ομιλεί την Σλαβομακεδονική έχει ιδιαίτερη γραπτή γλώσσα, η οποία κωδικοποιήθηκε πρόσφατα και συγγενεύει με τη Βουλγαρική». Στο ρέον κείμενο η αναφορά στη Μακεδονία γίνεται χωρίς άλλον προσδιορισμό.

Στον 44ο τόμο της ίδιας εγκυκλοπαίδειας (1990) ο αναγνώστης βρίσκει τρία λήμματα με τον όρο «Μακεδονία»: α) εκείνο που αφορά τον κεντρικό γεωγραφικό χώρο της Βαλκανικής και εκτείνεται «στη Βόρεια Ελλάδα, στη νότια Γιουγκοσλαβία, στη νοτιοδυτική Βουλγαρία και στο ανατολικό άκρο της Αλβανίας», β) το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ελλάδας και γ) τη «Μακεδονία (Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας)», που «καταλαμβάνει το δυτικό μέρος της ιστορι-

κής περιοχής της Μακεδονίας» και τα 2/3 περίπου των κατοίκων της είναι Σλαβομακεδόνες», ενώ «το ποσοστό αναλφαβητισμού» σε αυτήν είναι το υψηλότερο στη χώρα [ενν. τη Γιουγκοσλαβία].».

Αυτά γράφονται στη γειτονική Ελλάδα –χώρα με ανύπαρκτο ουσιαστικά αναλφαβητισμό– σε μια από τις εγκυρότερες ελληνόγλωσσες εγκυκλοπαίδειες, τις παραμονές της έκρηξης του εθνικιστικού παροξυσμού. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι η συγκεκριμένη εγκυκλοπαίδεια είναι εκείνη που έχει και τη μεγαλύτερη αποδοχή από την εγγράμματη ελληνική κοινωνία δοθέντος ότι θεωρείται, δίκαια ή άδικα, πως διασφαλίζει τα εχέγγρα της επιστημονικότητας. Βεβαίως είναι άλλο πράγμα οι ομοίμορφες δερματόδετες ράχες που κοσμούν το ‘σύνθετο’ στο καθιστικό και άλλο η ‘επισκεψιμότητα’ που γνώρισαν τα ίδια τα έντυπα.

Θα μπορούσε όμως να διατυπωθεί και ο αντίλογος που δεν αφορά την ‘επισκευσιμότητα’ –ούτως ή άλλως περιορισμένη–, αλλά την ‘επιχειρησιακή’ ικανότητα της όποιας *Britannica* προκειμένου να αμφισβητηθούν εμπεδωμένες ‘αλήθειες’, να αναθεωρηθούν ανορθολογικοί τρόποι σκέψης, να ανατραπούν σωβινιστικές προσλήψεις της Ιστορίας, να αποδυναμωθούν αρχαϊκότητες παντός είδους. Αρχαϊκότητες που βρίσκουν πρόσφορο έδαφος σε οικογενειακές συναθροίσεις μπροστά στο ‘σύνθετο’ της μεταπολεμικής Ελλάδας και αναπαράγονται από γενιά σε γενιά λες και σταμάτησε ο χρόνος.

Αντί συμπεράσματος, λοιπόν, και για να ξαναθυμηθούμε τον υποθετικό φοιτητή Γεωγραφίας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι εφόσον εκείνος μείνει μόνο στα τεκμήρια που παρουσιάστηκαν εδώ, δύσκολα θα απαντήσει στο αρχικό ερώτημα. Αν μή τι άλλο αυτά αποδεικνύουν ότι ερεθίσματα προς την κατεύθυνση της ύπαρξης της «ανύπαρκτης» Μακεδονίας είχε συναντήσει ο μέσος εγγράμματος Νεοέλληνας στο διάβα του από την εποχή του Ψυχρού πολέμου έως την ώρα του εθνικιστικού παραληρήματος. Εδώ περιοριστήκαμε σε ελάχιστα δείγματα, ενώ τα έντυπα, σχολικά και όχι μόνο, τόσο των μεσοπολεμικών όσων και των μεταπολεμικών χρόνων, βρίθουν από σχετικές μνείες. Και ασφαλώς ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε εαυτούς και αλλήλους σφυρηλατείται από ποικίλα αναγνώσματα, αλλά και ακούσματα και βιώματα. Τα στερεότυπα, οι φανακισμοί και οι αγκυλώσεις των συλλογικών συνειδήσεων είναι προϊόντα πολύπλοκων ιστορικών διεργασιών. Για να αποκτήσει εν προκειμένω όνομα-οντότητα και αυτή η Μακεδονία των άλλων, απαιτούνται ρηγματώσεις στον παραδοσιακό και αρχέγονο πολιτισμό μας, που προϋποθέτουν ευρύτερες ρήξεις και ανατροπές.

Σημειώσεις

2. Από λόγο του Θεόδωρου Τουρκοβασίλη, ιδρυτή του Κόμματος των Εθνικοφρόνων (το παραθέτει ο Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 305

3. Το ανώνυμο αυτό τομίδιο αποτελεί πιθανότατα συνέχεια της *Στρατιωτικής Ιστορίας της Ελλάδος*, (Αθήνα, έκδ. Σ. Α. Τζηρίτα, χ.χ.έ.), με πρόλογο του Ν. Παπαρρόδου και επιμελητές ύλης τους Ε. Π. Φωτιάδη και Κ. Τσόλακα.

4. Φέρει την ένδειξη Εταιρεία Εγκυκλοπαιδικών Εκδόσεων Ο.Ε., 1968, αλλά από εσωτερικές ενδείξεις προκύπτει ότι ο *Ατλας* κυκλοφόρησε το 1969.

5. Πβ. και τα πορίσματα της έρευνας της Λίνας Βεντούρα για τα εγχειρίδια Γεωγραφίας τη δεκαετία του 1990 στον τόμο Άννα Φραγκουδάκη - Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *«Τι είν' η πατρίδα μας» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, σ. 401-441 («Τα βιβλία γεωγραφίας: αντιφάσεις στο ανθρωπιστικό και εκσυγχρονιστικό μήνυμα»). Ούτως ή άλλως ο συλλογικός αυτός τόμος είναι ιδιαίτερα χρήσιμος από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ, καθώς, εκτός των άλλων και μαζί με τη σχετική βιβλιογραφία, ο αναγνώστης θα βρει στα κείμενα που τον απαρτίζουν μια κριτική αποτίμηση των σχολικών εγχειριδίων (Ιστορίας, Γεωγραφίας και Γλώσσας) της δεκαετίας του 1990 τα οποία δεν εξετάζονται εδώ αλλά παρουσιάζουν αξιοσημείωτες συνέχειες και εμμονές σε σχέση με όσα προηγήθηκαν.

6. Πβ. Γιώργος Κόκκινος, *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα: το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα 2003.

ΝΕΑ ΤΑΞΗ ΚΑΙ «ΓΕΩΚΟΥΛΤΟΥΡΑ» ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΗΜΕΡΑ

Αγγελική Κωνσταντακοπούλου¹

Στη συγκυρία διεθνών γεωπολιτικών αλλαγών η Ελλάδα της καπιταλιστικής κρίσης μοιάζει να μετεωρίζεται σε πολλαπλά πεδία, εσωτερικά, ευρωπαϊκά και διεθνή. Στο σύντομο αυτό σημείωμα θα εστιάσουμε σε δύο από τις εκφάνσεις σημερινών διακυβευμάτων της Θεσσαλονίκης, την πολιτιστική και τη θρησκευτική, που συχνά συμφύρονται. Όπως είναι γνωστό, σε αντίθεση με την αρχαιοελληνική θρησκεία-λατρεία, η χριστιανική θρησκεία-πίστη επηρεάζει καταλυτικά πολλαπλά πεδία της ανθρώπινης υλικής/ πνευματικής πρακτικής ήδη από το μεσαίωνα, οπότε η εκκλησία αποτελούσε ένα από τα δύο κέντρα εξουσίας. Από την περίοδο του Διαφωτισμού, η έννοια του πολιτισμού μεσουράνησε, ενώ στα εθνικά κράτη του 19^{ου} αιώνα οριοθετήθηκε και συμπληρώθηκε με την έννοια της «κουλτούρας». Ταυτόχρονα η θρησκεία περιορίστηκε στην ιδιωτική σφαίρα και η εκκλησία εντάχθηκε στους θεσμούς του εθνικού/κοσμικού κράτους. Έκτοτε οι έννοιες, πολιτισμός και θρησκεία, αλληλοσυμπληρούμενες ή διακρινόμενες, αναβαθμίζονται για να προσδιορίσουν ποικίλους τομείς της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας.

Από τη δεκαετία του '70 παρατηρείται αρχικά στις ΗΠΑ η αναβάθμιση της έννοιας του πολιτισμού, τόσο ως συστατικού της πολιτικής ιδεολογίας όσο και ως αντικείμενου των ανθρωπιστικών σπουδών, ενώ το ίδιο παρατηρείται και στη μεταψυχροπολεμική Ενωμένη Ευρώπη. Μαζί μάλιστα με τη θεσμοθέτηση του αυτοπροσδιορισμού, θα επιστρατευτεί για να προσδιορίσει ως πολιτιστικό το χαρακτήρα των κοινωνικών διακρίσεων κι εκείνων των ετερόγλωσσων και ετερόθρησκων εθνοτικών ομάδων. Στο εξής, τα νέα γεωπολιτικά διακυβεύματα και οι συνακόλουθες ένοπλες συρράξεις/επεμβάσεις αναπαρίστανται και προβάλλονται ως πολιτισμικές/ θρησκευτικές συγκρούσεις, με βάση τη θεωρία της «σύγκρουσης των πολιτισμών» του Σ. Π. Χάντινκτον στο ομότιτλο και «προφητικό», όπως χαρακτηρίστηκε, βιβλίο του. Εντούτοις, οι παραπάνω εξελίξεις πείθουν ότι η εν λόγω θεωρία, στη δοσμένη συγκυρία, συμβάλλει μάλλον στην αναστήλωση των οριενταλιστικών/ οικουμενιστικών θεωρητικών στηριγμάτων, που αποδομήθηκαν από τα αντι-αποικιοκρατικά κινήματα και την εξέγερση του 1968, και φαντάζει ως αυτο-εκπληρούμενη *προφητεία* και εργαλείο νομιμοποίησης των ανισοτήτων και της βίας (νεόπτωχοι, πρόσφυγες) και τελικά συσκότισης των στοιχείων γεωπολιτικών διακυβευμάτων.

Έτσι, τίθεται το ερώτημα πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τα πολλαπλά μέτωπα και τις ιδεολογικές αντανακλάσεις τους στο πεδίο της ιδεολογίας –τη «γεωκουλτούρα, την ‘πίσω όψη της γεωπολιτικής’» σύμφωνα με τον αναλυτή «της μεγάλης εικόνας του κοσμοσυστήματος» Immanuel Wallerstein–, όταν ο εθνικισμός και ο ρατσισμός αντιμετωπίζονται είτε με οικουμενιστικές ουσιακρατικές αντιλήψεις ή με «πολιτισμικά αξιώματα», χωρίς κριτικό αντίλογο; Επίσης, πώς με-

¹ Πρώην αναπληρώτρια καθηγήτρια Βαλκανικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
aconstan@cc.uoi.gr

ταλλάσσονται στο χρόνο οι συμβολικές αποτυπώσεις των γεωπολιτικών διακυβευμάτων στην Ελλάδα και στη Μακεδονία και ειδικότερα πώς αναπροσδιορίζεται σήμερα η κυρίαρχη εικόνα της Θεσσαλονίκης, ιστορικό επακόλουθο των ριζωμένων στους κρατικούς μηχανισμούς σχέσεων εξουσίας με βάση το δίπολο εθνικός/μεθοριακός-αντεθνικός; Κατά πρώτο λόγο, οι συμβολικές εικόνες της, όπως ανιχνεύονται τουλάχιστον από τη δεκαετία του '50, ενώ προσφέρονται ως καθρέφτης ή, καλύτερα, καλειδοσκόπιο για να ανιχνευτούν οι εύθραυστες κοινωνικές ισορροπίες, συνηθέστερα περιγράφονται με μεταφυσικούς και αισθητικούς παρά ιστορικούς όρους, προκαλώντας τουλάχιστον σύγχυση. Έτσι, αρχίζοντας από την ιδεολογική αναπαράσταση-εξιδανίκευση της «ερωτικής» Θεσσαλονίκης, ιδέα υστεροβυζαντινής ησυχαστικής προέλευσης, μεταπλασμένη κυρίως από τους Νίκο Πεντζίκη και Γιώργο Ιωάννου, φτάσαμε στις *μεταφορικές* διατυπώσεις «πόλη των φαντασμάτων» και «σκοτεινός Βαρδάρης», για να αναπαρσταθεί η εθνικιστική/ρατσιστική πλευρά της. Αποδεικνύεται έτσι ιστορικά πως οι κυρίαρχες πολιτικές, εργαλειοποιώντας τη θρησκεία και τον πολιτισμό και ακυρώνοντας, στο ερευνητικό πεδίο, την ιστορικότητα ως βασική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων, μεταμφιέζουν *επί το λογοτεχνικότερον* το πιο καίριο διακύβευμα –το μετασχηματισμό του εθνικού κράτους, δηλαδή τον πυρήνα «ενός λεπτοφούς πλέγματος προνομίων και εκμετάλλευσης» μέσα από τον οποίο αναδύονται αντίπαλες διαφορετικότητες («συγκρουσιακές ιδιαιτεροκρατίες», σύμφωνα με τον Im. Wallerstein).

Η πολυδιάστατη «γεωκουλτούρα», που διαπερνά διάφορες σφαίρες της ζωής της Θεσσαλονίκης, δεν μπορεί βέβαια να αναλυθεί εδώ εξαντλητικά. Στην αρχόμενη δεκαετία του '90 ανιχνεύσαμε ένα διακριτό λόγο για τη συν-πρωτεύουσα ως βαλκανική μητρόπολη, με φυγόκεντρες τάσεις, του τύπου της νεοφανούς τότε ιταλικής Λέγκας του βορρά και ρήξη με το «αθηναιοκεντρικό κράτος». Τα μακεδονικά συλλαλητήρια και ο εμφύλιος στη Γιουγκοσλαβία συνέπεσαν με τη διεθνή όξυνση και την πολιτική των επεμβάσεων (βομβαρδισμός Σερβίας και Μαυροβούνιου 24-3 έως 10-6-1999). Το γεωπολιτικό κλίμα γίνεται ευρύτερα απειλητικό με τη διάλυση κρατών της Μέσης Ανατολής, το ξεριζώμα χιλιάδων πολιτών τους και το πέρασμά τους στην Ευρώπη, καταγιγιστικές δηλαδή εξελίξεις οι οποίες, μαζί με τις νέες ενεργειακές κ.ά. πολιτικές, μεταβάλλουν ριζικά τη γεωπολιτική θέση ειδικότερα της Θεσσαλονίκης. Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, τα «εθνικά ζητήματα» γίνονται κατανοητά ως αντανάκλαση των διεθνών ισορροπιών και διακυβευμάτων, ενώ οι (εθνικοί) εχθροί ορίζονται με όρους πολιτισμού και θρησκείας. Θα επισημάνουμε δύο από τα πιο καίρια ζητήματα, που μετά το 2010 επιβάλλουν ιδεολογικές ανακατατάξεις στις εθνικές και τοπικές αρχές (πανεπιστήμιο, δήμος, εκκλησία) και τους επιχειρηματικούς κύκλους. Κατά πρώτο λόγο το χρονίζον «Μακεδονικό»: Η ονοματοδότηση της πΓΔΜ, επανήλθε στο προσκήνιο ως επείγον, ώστε να προχωρήσει η ενσωμάτωση των «Δυτικών Βαλκανίων» στο πλαίσιο της ανασύνταξης ΕΕ και NATO, προοπτική που ανησυχεί ευρύτερα παλαιούς και νέους κολοσσούς του «κοσμοσυστήματος». Κατά δεύτερο λόγο η αυξανόμενη παρουσία του Ισλάμ στην πόλη συμβάλλει στην περαιτέρω μετατόπιση των μετώπων, λόγω των προσφύγων και των μεταρρυθμίσεων στην άλλοτε ενιαία «μουσουλμανική μειονότητα» –μεταλλαγμένη από τις αρχές του '90 σε τρεις εθνοτικές ομάδες.

Αν και η εκκλησιαστική ιεραρχία με προεξάρχοντα το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, η δημοτική παράταξη «Μένουμε Ευρώπη», η Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Μακεδόνων (2014) το «Μακεδονικό κόμμα» (2016) κ.ά. εμμένουν στις εθνικιστικές ή και ρατσιστικές τους θέσεις περί «Μακεδονικού», γίνεται φανερό ότι η σύμπνοια των *νεομακεδονομάχων* έχει διαρραγεί. Στην αναδιάταξη των μετώπων συνέβαλαν οι μεταψυχροπολεμικές ευρωπαϊκές πολιτικές για την εμπέδωση ομογενοποιητικών πολιτικών, όπως η αυξανόμενη σπουδαιότητα του ατομικού/ιδιωτικού έναντι του δημοσίου και η χαλάρωση των κρατικών συνόρων (τριεθνείς ζώνες, επιλεκτική προστασία γλωσσικών/θρησκευτικών δικαιωμάτων, δράση ΜΚΟ, προτεραιότητα πολιτιστικών/ θρησκευτικών όρων για την κατασκευή εθνοτικών ταυτοτήτων/ετεροτήτων): Για παράδειγμα, κύκλοι της αξιωματικής αντιπολίτευσης, που είχαν πρωτοστατήσει στα συλλαλητήρια της δεκαετίας του '90, σήμερα ανακαλύπτουν μεγαλοϊδεατικά επιχειρηματικά οφέλη και τοποθετούνται υπέρ της λύσης του. Χαρακτηριστική είναι, π.χ., η *αυτοκριτική αποστροφή του Μιχάλη Πεγκλή, συμβούλου του πρώην πρωθυπουργού Α. Σαμαρά και του προέδρου της Ν.Δ. Κ. Μητσοτάκη*: «όχι για πρώτη φορά στη διπλωματική μας ιστορία, σήμερα διεκδικούμε αυτό που τότε απορρίπταμε». Ταυτόχρονα ο σύμβουλος ανακαλύπτει ότι οι «'Ανωμακεδόνες' είναι αδέρφια μας» και φαντασιώνεται μια νέα Μεγάλη ιδέα: «[...] ο γεωγραφικός προσδιορισμός στην ονομασία των Σκοπίων είναι η καλύτερη λύση, καθώς διευκολύνει την πρόσδεση της 'Ανω Μακεδονίας' στη 'μαμά Μακεδονία'. [...] Το συμπαθές κρατίδιο θα γίνει μέσα σε λίγα χρόνια ζωτική ενδοχώρα για τη Βόρειο Ελλάδα, ενώ η ένταξη στην Ε.Ε., μαζί βέβαια και με εγχώριες πολιτικές 'εξελληνισμού' θα τους φέρει κοντά μας από όλες τις απόψεις.». Τέλος, απευθύνει έκκληση προς την Εκκλησία: «Σε μια τέτοια στόχευση θα έπρεπε να συμμετέχει ενεργά και η Εκκλησία της Ελλάδος [...], αντί να επιτείνει με τη στάση της την εθνική μας μισαλλοδοξία.» (*Η Καθημερινή* 21-1-2018). Όχι λιγότερο αξιοσημείωτη, για τη μεταστροφή του κλίματος και τη σύσφιξη σχέσεων σε εθνοτική βάση, είναι η φιλοξενία εκ μέρους της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών «100 φοιτητών και καθηγητών του Πανεπιστημίου Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος των Σκοπίων» (7 έως 9-3-2016). Στην ανακοίνωση του Δ.Σ. διαβάζουμε: «Το έναυσμα της πρωτοβουλίας έδωσε ο υπουργός Εξωτερικών της γειτονικής χώρας Νικόλα Πόποσκι όταν δήλωσε πρόσφατα ότι *'οι δύο Λαοί έχουμε πολλά κοινά σημεία, είμαστε ξαδέρφια.*' Καιρός, λοιπόν, να γνωρισθούμε.[...] Έχει αποκλεισθεί κάθε ανάμιξη των κυβερνήσεων και αναφορά στο Μακεδονικό. Την φιλοξενία χρηματοδοτούν αποκλειστικά Θεσσαλονικείς ευγενείς χορηγοί. Την ενισχύουν εθελοντές αρχαιολόγοι, ξεναγοί και Εταίροι. Συντονιστής: ο Ν. Ι. Μέρτζος.[...] ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Περικλής Μήτκας θα υποδεχθεί τους φιλοξενημένους.[...] Στο προαύλιο της [ΕΜΣ] θα τους καλωσορίσουν η παραδοσιακή κομπανία του Δημήτρη Παράσχου με κλαρίνα και γάλκινα καθώς επίσης σε δύο σειρές οι Αρμάνες Βλάχες και οι ντόπιοι Μακεδόνες με εντυπωσιακές φορεσιές.». Τέλος, θετική στάση παίρνουν τώρα και ορισμένοι μακεδόνες *επαγγελματίες του παρελθόντος*, τασσόμενοι υπέρ της Συμφωνίας των Πρεσπών με βάση ιστορικά δεδομένα που ήθελαν να αγνοούν στη δεκαετία του '90, όπως τη χρήση από τον Παύλο Μελά των όρων «Μακεδόνες» για τους σλάβους Οθωμανούς υπηκόους της Μακεδονίας και «Μακεδονική» για τη γλώσσα τους!

Παράλληλα με την παραδοσιακή εθνικιστική μισαλλοδοξία των *νεομακεδονομάχων* ιεραρχών που εκφράζεται μέσα από πύρινα κηρύγματα, καταγράφεται και μια ακροδεξιά νεοναζιστική εξαλλοσύνη, επίσης σε εθνοτική βάση, αν κρίνουμε από τις αντιρρήσεις των ποντιακών σωματείων στη συμφωνία των Πρεσπών και τη φολκλορική ένδυση μελών τους στο συλλαλητήριο του Ιανουαρίου στη Θεσσαλονίκη: Για τις συντηρητικές, ακροδεξιές δυνάμεις και τμήμα της ομογένειας, μαζί με τους «Σκοπιανούς» που διεκδικούν το «όνομα» και την αρχαία ιστορία της Μακεδονίας, και οι έλληνες μουσουλμάνοι πολίτες και οι ομόθρησκοί τους πρόσφυγες έχουν μετατραπεί σε εχθρούς ή αποδιοπομπαίους τράγους. Το στερεότυπο της ορθόδοξης Ελλάδας, που δέχτηκε σοβαρό πλήγμα, εκφράστηκε με βία –ενάντια σε πρόσφυγες και στον δήμαρχο Γιάννη Μπουτάρη. Από την άλλη μεριά, η δημοτική αρχή κάλυψε κενά της κυρίαρχης μνήμης, όπως των εβραίων της πόλης, τάχθηκε υπέρ της λύσης του «Μακεδονικού» και αποδοκίμασε τα συλλαλητήρια. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι νοιάστηκε να καλύψει την απουσία τεμένους για να προσεύχονται οι μουσουλμάνοι πιστοί, αλλά η λύση που εφάρμοσε, μάλλον παρορμητικά για να ικανοποιήσει ετερόκλητα αιτήματα ή τουριστικό/εμπορικό όφελος, έδωσε λαβή στους ακροδεξιούς κύκλους να συγκροτήσουν αντι-ισλαμικό/ ορθόδοξο χριστιανικό μέτωπο, αναβαθμίζοντας την ισχύ της εκκλησίας. Μετατρέποντας δηλαδή το Χαμιντιγέ ή Γενί τζαμί, από εκθεσιακό, σε χώρο προσευχής των μουσουλμάνων τις μέρες του Ραμαζανίου, αγήφησε βασικές θρησκευτικές αρχές και πολιτικές παγίδες που εγκυμονούσε η παραχώρηση: π.χ. δεν όρισε σε ποιους ακριβώς κύκλους-ποίμνια της μειονότητας το διέθεσε κι ούτε έλαβε υπόψη ότι οι προσκαλούμενοι να προσευχηθούν νοούν το χώρο ως αποκλειστικά θρησκευτικό. Μάλιστα, μέσα στην κούρσα της τουριστικής *ανάπτυξης*, η προσευχή σε τζαμί που επαναλειτουργεί μετά από 90 χρόνια, προβλήθηκε ως δελεαστικό *event* –απόδειξη η εκμετάλλευσή του από τα τουρκικά ΜΜΕ. Τελικά, όχι παράδοξα, μετά τον κουρνιαχτό που σηκώθηκε, ο δήμαρχος, ακροβατώντας *σταθερά* μεταξύ *αντιεθνικισμού και κοσμοπολιτισμού κρατώντας συγχρόνως υψηλό το πατριωτικό φρόνημα*, σύμφωνα με τον ίδιο, αναγκάστηκε να δηλώσει ότι το τζαμί και το Αλατζιά Ιμαρέτ θα ξαναγίνουν εκθεσιακοί χώροι.

Ένα δεύτερο συγκρουσιακό «Μακεδονικό» ζήτημα αναδείχτηκε με την αύξηση των μουσουλμάνων προσφύγων και τις μεταρρυθμίσεις στη μειονότητα, μετά το κλείσιμο της τριετούς φοίτησης Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης το 2014 (υπουργός παιδείας Α. Διαμαντοπούλου). Η οργάνωση μιας εκπαιδευτικής μονάδας για «ιεροδιδασκάλους» και για «μια δεξαμενή καταρτισμένων επιστημόνων που θα στελεχώσουν διάφορους οργανισμούς και φορείς» δίχασε πρώτα τη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ, καθώς το τμήμα Θεολογίας ανέλαβε να ιδρύσει πανεπιστημιακή τετραετούς φοίτησης «Εισαγωγική Κατεύθυνση Μουσουλμανικών Σπουδών» με «την υποστήριξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου». Παρά τα όσα εξέθεσαν οι εμπνευστές, μέλη του τμήματος, θεσμοθετώντας «Μουσουλμανικές σπουδές», με τον τουλάχιστον αδόκιμο όρο «Εισαγωγική Κατεύθυνση», δεν έπεισαν ως προς τον μη ομολογιακό χαρακτήρα του προγράμματος σπουδών, ενώ άφησαν να φανεί ο εμβληματικός χαρακτήρας του, δίνοντας πτυχίο που δεν εξασφαλίζει επαγγελματικά δικαιώματα παρά μόνο στους «μουσουλμάνους το θρήσκευμα» απόφοιτους. Το παραπάνω εγχείρημα, απ' όσο γνωρίζω, δεν υπέστη επιστημονική κριτική κι ούτε εξετάστηκε το ενδεχόμενο και οι δύο ομάδες να εισαχθούν στα συναφή τμήματα της χώρας. Τελικά, η εν λόγω επι-

λογή στην ουσία παρατείνει το οθωμανικό μοντέλο εκπαίδευσης των ελλήνων μουσουλμάνων, μολονότι η «μουσουλμανική μειονότητα» έχει ανασυγκροτηθεί σε τρεις εθνοτικές ομάδες, υποτίθεται με κοσμικά κριτήρια. Έτσι, η λειτουργία της «Εισαγωγικής Κατεύθυνσης» από το Σεπτέμβρη 2016 τυπικά αποτελεί αναβάθμιση ως προς τα χρόνια φοίτησης και την πιστοποίηση επαγγελματικών προσόντων (για τους «μουσουλμάνους το θρήσκευμα»), ενώ απουσιάζει η έμπρακτη εγγύηση του κοσμικού/επιστημονικού χαρακτήρα του προγράμματος σπουδών.

Τελικά, η διαχρονική εμμονή του ελληνικού κράτους να διατηρεί την αναχρονιστική εκπαίδευση και το *επάγγελμα* του «ιεροδιδασκάλου», όπως και τον ομολογιακό χαρακτήρα των Θρησκευτικών, δείχνει ότι δομικά η συγκρότησή του, σε σχέση με την παραδοσιακή ισχύ και την αυξανόμενη παρεμβατικότητα της εκκλησίας (μη ανεκτική σε ετερό-θρησκους/-δοξους, άθεους κ.ά., ισλαμοφοβία), το καθιστά αδύναμο να επιβάλει την κοσμικότητα και την ανεξιθρησκία, δομικά χαρακτηριστικά των εθνικών κρατών. Παρόμοια εξηγούνται –δηλαδή *διά τον φόβον* της κρατικοδίαιτης και πανίσχυρης οικονομικά και ιδεολογικά εκκλησίας– η εκ μέρους της δημοτικής αρχής παρορμητική/ καιροσκοπική αντιμετώπιση, να παραχωρήσει χώρο προσευχής των μουσουλμάνων για τις μέρες του Ραμαζανίου, αλλά και ο παρατεινόμενος δισταγμός των κυβερνώντων να οικοδομηθεί τζαμί στην Αθήνα. Ακόμα και στο χριστιανικό Βυζάντιο, από τον 8^ο αιώνα μουσουλμάνοι έμποροι κ.ά. προσεύχονταν σε τζαμί στην Κωνσταντινούπολη!

Οι παραπάνω συγκρουσιακές περιπτώσεις «Μακεδονικών», αντανακλάσεις των ευρύτερων γεωπολιτικών διακυβευμάτων, μπορούν να δώσουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα της «γεωκουλτούρας» της Θεσσαλονίκης, μόνο αν συνεξεταστούν με τις τάσεις συσπείρωσης που επίσης ανιχνεύονται. Θα περιοριστώ να αναλύσω σύντομα μία από αυτές: Το προσφιλές στη θεσσαλονικιώτικη μεταπολεμική ιστοριογραφία ζήτημα των ντόπιων αδελφών Κύριλλου (κατά κόσμον Κωνσταντίνος πριν πεθάνει, εκάρη μοναχός και τάφηκε στη Ρώμη, περ. 826-869) και Μεθόδιου (κατά κόσμον Μιχαήλ βυζαντινός αξιωματούχος και στη συνέχεια μοναχός και ιεράρχης, περ. 815-885). Η αποστολή των δύο βυζαντινών διανοουμένων στη Μοραβία το 863, με απόφαση του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', συναινούντος του πατριάρχη Φωτίου, οδήγησε στην καθιέρωση του γλαγολιτικού αλφάβητου για τον εγγραμματισμό της παλαιοσλαβικής γλώσσας, στη μετάφραση των ιερών κ.ά. κειμένων και τέλος στην τέλεση της λειτουργίας στην κοινή τότε γλώσσα των σλάβων. Ο νεοτερισμός αυτός τούς επέτρεψε την είσοδό τους στη λεγόμενη «Βυζαντινή κοινοπολιτεία», γι' αυτό από νωρίς τους λατρεύουν ως αγίους. Η αποστολή τους και η κυριλλομεθοδιανή κληρονομιά αποτέλεσαν από το 19^ο αιώνα εμβληματικό ιστορικο-φιλολογικό ζήτημα της ρωσικής ιστοριογραφίας και, μετά το Μεγάλο πόλεμο, των εθνικών ιστοριογραφιών των σλαβικών κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Παρά την καθυστέρηση δεκαετιών, η ελληνική ιστοριογραφία –κυρίως στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ–, αφού επεξεργάστηκε μια εθνική θεολογική προσέγγιση, συνομίλησε εντέλει με τη διεθνή σλαβολογία στην ψυχροπολεμική περίοδο. Παράλληλα, η μητρόπολη Θεσσαλονίκης αποδεχόμενη την αγιότητα των δύο αδελφών μόλις το 1966, καθιέρωσε την εορτή της μνήμης τους τοπικά στις 11 Μαΐου (μετονομάζοντας το ναό Αγίου Νικολάου Ξηροκρήνης σε Κυρίλλου & Μεθοδίου, 1972). Βαθμιαία, το κενό καλύφθηκε με τη διόγκωση της κυριλλομε-

θοδιανής βιβλιογραφίας, τη διοργάνωση εορτασμών, διεθνών συνεδρίων, εκθέσεων και με τη θεμελίωση (1971) και οικοδόμηση ναού στη μνήμη τους στη Θεσσαλονίκη (1985). Στη δεκαετία μάλιστα του '90 του οξυνόμενου εθνικισμού καθιερώθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδας ο εορτασμός της μνήμης των δύο αδελφών, ο εκκλησιασμός των μαθητών και η ανέγερση περισσότερων ναών στη χώρα.

Σήμερα η κυριλλομεθοδιανή μνήμη αναπτύσσεται ποικιλότροπα και από ετερόκλητους παράγοντες: Ιεράρχες και ευρύτεροι εκκλησιαστικοί κύκλοι εξακολουθούν να επικαλούνται, σε μισαλλόδοξα κηρύγματά τους, τους κατεξοχήν εκφραστές της μακρόχρονης ελληνο-σλαβικής όσμωσης, Κύριλλο και Μεθόδιο, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν τη μνήμη τους για να αναπλάσουν τη Θεσσαλονίκη ως χριστιανικό «αντίβαρο» στον ισλαμικό κίνδυνο και φροντίζουν να φιλοτεχνήσουν το τοπίο της αναλόγως. Παρόμοια, πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες (ντόπιοι και ομογενείς), ενάντια στην παραδοσιακή βουλγαρο-φοβία, παρεμβαίνουν με στόχο να συμπύξουν ελληνο-σλαβικό ορθόδοξο μέτωπο. Τέλος, στο πλαίσιο της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης, της πολιτιστικής διπλωματίας και της εμπορευματοποίησης του *τουριστικού προϊόντος* (θρησκευτικός τουρισμός), η δημοτική αρχή επιχειρεί πολλαπλές παρεμβάσεις-προσοδοφόρες *ατραξιόν*, διευρύνοντας αλλά και αλλοιώνοντας την ιστορική μνήμη τους, διατυπώνοντας ιστορικές ανακρίβειες και υποτάσσοντάς την σε αλλότριους σκοπούς. Έτσι, στη θεολογικοποίηση της μνήμης των Κυρίλλου και Μεθοδίου προστέθηκαν νέες ιδεολογικές χρήσεις, που λίγο σχετίζονται με τα αναπάντητα ιστορικά ερωτήματα, ενώ η εντεινόμενη εκλαΐκευση μέσω κηρυγμάτων, εκκλησιασμών κ.τ.ό. ακυρώνει την κατανόηση της πολυδιάστατης κληρονομιάς τους στη Μοραβία και στον ευρύτερο σλαβικό χώρο.

Η Θεσσαλονίκη πράγματι έγινε πιο «εξωστρεφής», προσφέροντας σε νέους οικονομικο-κοινωνικούς παράγοντες και *διαχειριστές του παρελθόντος* το καταστάλαγμα της πλούσιας εθνικής/εθνικιστικής, θρησκευτικής/ησυχαστικής και δημοκρατικής/επιστημονικής «γεωκουλτούρας» της. Ταυτόχρονα όμως εξετέθη σε περισσότερα επίδικα «Μακεδονικά». Κατά πόσο και προς ποια κατεύθυνση αυτή θα εξελιχθεί, θα εξαρτηθεί από τη συνειδητοποίηση της σύνθετης συγκυρίας και τους κοινωνικο-πολιτικούς αγώνες που βρίσκονται σε εξέλιξη, με επίκεντρο την ίδια και ευρύτερα.